

*Ольга Сергіївна Хопта,
здобувач кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ПРИНЦИПІВ ПРАВА ТА ПРИНЦИПІВ СУДОЧИНСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ

Практика реалізації принципів права та принципів судочинства найбільш комплексно виявляється у діяльності судів загальної юрисдикції. Практичний аспект реалізації принципів судочинства в їх зв'язку з принципами права має важливий аспект, потребує свого наукового дослідження у контексті сучасних передумов правового прогресу. Актуальність зазначеного дослідження підтверджується і думкою Ю. Шемшученка, який переконаний у тому, що «істотною вадою у дослідженні сутності верховенства права (в тому числі та інших принципів права. – О. Х.) є відірваність цього поняття від реалій життя, надання йому значення самостійної абстрактної і містифікованої ідеї» [1, с. 6]. Зазначене вище підтверджує у своїх поглядах Н. Оніщенко, яка справедливо наголошує на тому, що принцип – це завжди вихідна засада, проте за змістом принципи розмежовуються на норми, що відображають нормативний характер принципів права, та соціальні відносини, які відображають їх правозастосовний зміст [2, с. 3], тобто практичний характер реалізації у конкретних правовідносинах щодо конкретних життєвих ситуацій та щодо конкретних суб'єктів права. Таким чином, науковець вказує на таку властивість принципів, як їх реальність, оскільки принципи закріплюються не лише в системі правових норм, а й у подальшому відображаються у правозастосовній діяльності та втілюються у правопорядку. Тим самим принципи реалізуються, впливаючи на зміну правової дійсності. Це відображає практичний прояв принципів права, який вбачається в ефективності правового регулювання [3, с. 22].

Тому правильною на сьогодні є наукова думка про те, що в сучасних умовах принципи права стають не абстрактною правовою категорією, а дійовим інструментом, використання якого необхідне при вирішенні далеко не теоретичних спорів [4, с. 137–140]. Без урахування загальних засад, на яких формується українське законодавство, ми не зможемо ні належно його тлумачити, ні ефективно застосовувати його норми, що особливо важливо в умовах ринкових відносин. Виняткового значення набуває усвідомлення справжньої ролі основоположних принципів права в процесі вдосконалення законодавства. Це саме той випадок, коли є можливість прийняти ефективний і стабільний закон [5, с. 277–278]. Це доводить той факт, що принципи права та судочинства мають важливе практичне значення у частині правотлумачення, правотворчості й, особливо, правозастосування.

Підтримуючи погляди вказаних учених, вважаємо, що на сьогодні в юридичній науці особливо актуальним стає питання практики реалізації принципів права та судочинства, що надасть змогу відійти від моністичного їх розуміння суто як віртуальних ідей, які визначають основи права. Тому за доцільне вважаємо визначити проблематику стану та перспектив вдосконалення реалізації принципів права і судочинства в діяльності вітчизняних судів загальної юрисдикції.

Варто наголосити, що принципи права та судочинства, маючи науково обґрунтований характер, повинні бути застосовані у юридичній практиці. Це впливає із самої природи, їх сутності судочинства, які мають теоретико-прикладний характер. Вони є важливим і невід'ємним елементом системи правового регулювання суспільних відносин, становлять основу судочинства. Водночас принципи права та судочинства потенційно є тими засобами, які визначають перспективи правового регулювання, вказуючи на існуючі недоліки та орієнтуючи на шляхи його вдосконалення. На переконання вчених, сама ідеологія правозастосування виходить з того, що воно може розумітись як сукупність ідей, поглядів на те, як повинні застосовуватись норми права. Саме ідеологія правозастосування визначає, які цінності реалізуються у вказаному процесі, а до самих цінностей вчені відносять принципи, які утверджуються у процесі застосування права. Звідси впливає значущість забезпечення відповідності процесу правозастосування сутнісними вимогами якості правосуддя та основних принципів права [6, с. 225–226].

Реалізація принципів права та судочинства здійснюється не лише в діяльності Конституційного Суду України, а й у діяльності судів загальної юрисдикції. У практиці діяльності судів загальної юрисдикції реалізація зазначених принципів відбувається переважно однотипно, шляхом засновування судочинства на відповідних принципах права і судочинства. Спробуємо зосередити увагу на окремих прикладах діяльності судів загальної юрисдикції. Відповідно до ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) кримінальне судочинство засноване на відповідних загальних засадах кримінального провадження. Ці засади мають основоположний характер і при здійсненні кримінального судочинства. Судова практика має бути заснована як на матеріальних, так і на процесуальних

принципах права та принципах судочинства. Факт заснованості кримінального судочинства на вказаних принципах свідчить про якість і досконалість його функціонування. Водночас їх порушення (недотримання) свідчить про недоліки кримінального судочинства, що породжує відповідні правові наслідки, які передбачені КПК України та стосуються можливості оскарження відповідних судових актів, які прийняті із порушенням зазначених принципів. Як доводить судова практика, порушення вимог статей цього Кодексу, що закріплюють принципи кримінального провадження у кримінальному судочинстві, є підставою для оскарження судових рішень. Наслідками такого оскарження в апеляційному порядку відповідно до ст. 407 КПК України є: залишення вироку або ухвали без змін (наприклад, справа № 761/5461/15к [7]); зміна вироку або ухвали (наприклад, справа № 303/5800/14-к [8]); скасування вироку або ухвали повністю чи частково та ухвалення нового вироку або ухвали (наприклад, справа № 761/2564/14-к [10]); скасування вироку або ухвали і закриття кримінального провадження (наприклад, справа № 757/16863/15-к [10]); скасування вироку або ухвали і призначення нового розгляду у суді першої інстанції (наприклад, справа № 759/20574/13-к [11]).

КПК України передбачено, що за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, крім рішень, що вказані нами вище, має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження: до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження; до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування. Таке скасування вироку також може бути засноване і на встановленні факту порушення положень, якими закріплені принципи (вихідні засади) кримінального провадження. Те саме можна зазначити і щодо правових наслідків апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді. У такому випадку суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

У свою чергу, в межах касаційного порядку оскарження судових рішень в кримінальному судочинстві відповідно до ст. 436 КПК України суд касаційної інстанції має право: 1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення; 2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції; 3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження; 4) змінити судові рішення. Відповідно до положень КПК України судові рішення в кримінальному судочинстві можуть переглядатись і Верховним Судом України (далі – ВСУ). Згідно з положеннями ст. 454 КПК України при такому перегляді повноваженнями ВСУ є прийняття постанови: про повне або часткове задоволення заяви; про відмову у задоволенні заяви.

У цивільному судочинстві принципи права та судочинства також знаходять свою реалізацію в практиці діяльності судів загальної юрисдикції. Це стосується розгляду судових справ у межах всіх судових інстанцій, однак в нашому випадку цікавими будуть приклади щодо оскарження судових рішень з підстав порушення (недотримання) принципів права та принципів судочинства. Відповідно до ст. 307 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції, апеляційний суд має право: постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін (наприклад, справа № 22-ц/796/915/2013 [12]); скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення по суті позовних вимог (наприклад, справа № 761/22545/14-ц [13]); змінити рішення (наприклад, справа № 755/1026/15 [14]); постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Окрім того, відповідно до положень вказаної статті ЦПК України наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд має право: постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін; скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу; змінити ухвалу; скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Відповідно до ст. 336 ЦПК України за наслідками розгляду касаційної скарги на рішення суду касаційної інстанції має право: постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судові рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду; скасувати судові рішення й ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. Аналогічна практика складається і в частині дотримання принципів судочинства за наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу.

Згідно зі ст. 360³ ЦПК України ВСУ має право переглянути справу і за наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов: про повне або часткове задоволення заяви; про відмову у задоволенні заяви.

У межах адміністративного судочинства України принципи права та принципи судочинства за аналогією реалізуються шляхом їх поширення на конкретні життєві випадки та конкретних суб'єктів права. Порушення принципів адміністративного судочинства є підставами для оскарження відповідного судового акта, прийнятого із порушенням принципів судочинства. Відповідно до ст. 198 Кодексу адміністративного судочинства України за наслідками розгляду апеляційної скарги на постанову суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: залишити апеляційну скаргу без задоволення, а постанову суду – без змін (наприклад, справа № 2-а-81326/11 [15]); змінити постанову суду (наприклад, справа № 22-а-21574/08); скасувати постанову суду та прийняти нову постанову суду (наприклад, справа № 22-а-38000/08); скасувати постанову суду і залишити позовну заяву без розгляду або закрити провадження у справі (наприклад, справа № 2а-3410/11 [16]); визнати постанову суду нечинною і закрити провадження у справі (наприклад, справа № 2а-5775/09/2670 [17]).

Господарське судочинство України також засноване на системі принципів права та принципів судочинства, якими керується суд у процесі розгляду судових справ. Порушення (недотримання) принципів є підставою для оскарження відповідних судових актів в апеляційному, касаційному порядку та у ВСУ.

Аналіз судової практики свідчить про те, що принципи права та судочинства становлять основу здійснення судочинства. Порушення цих принципів є підставою для оскарження рішень судів у порядку апеляційного, касаційного оскарження, а також оскарження до ВСУ. Вони виступають як критерій для визначення законності, справедливості, обґрунтованості та об'єктивності судових рішень, результатом чого є:

- 1) або відмова у задоволенні скарги (заяви) про оскарження судового рішення у випадку не підтвердження фактів порушення (недотримання) принципів права або принципів судочинства;
- 2) або повне чи часткове задоволення скарги (заяви) про оскарження рішення у випадку встановлення судом фактів порушення (недотримання) принципів права або принципів судочинства із відповідними наслідками (скасування рішення, ухвалення нового рішення, повернення справи на повторний розгляд тощо).

У переважній більшості правовими наслідками оскарження рішень судів із підстав порушення (недотримання) принципів права є скасування рішення, прийнятого із порушенням принципів права або принципів судочинства, та направлення справи на новий розгляд, де судом відповідної інстанції мають бути враховані ті порушення принципів, які були виявлені вищестоящою судовою інстанцією.

Таким чином, практика діяльності судів загальної юрисдикції України свідчить про те, що:

- 1) принципи права та судочинства становлять основу відповідного різновиду судочинства, на яких засноване судове провадження, відповідні судові акти, а також ті правові наслідки, які породжуються у результаті здійснення судочинства;
- 2) принципи права та судочинства реалізуються у практиці діяльності судів загальної юрисдикції в органічному поєднанні між собою як явища системного плану;
- 3) у практиці діяльності судів загальної юрисдикції принципи права та судочинства реалізуються як при тлумаченні відповідних норм права, так і при безпосередньому застосуванні правових норм, забезпечуючи при цьому уніфікованість і стабільність судочинства;
- 4) порушення принципів права або принципів судочинства є підставою для оскарження відповідних судових актів та у випадку підтвердження фактів порушень – для їх скасування або зміни.

Використані джерела

1. Шемшученко Ю. С. Передмова / Ю. С. Шемшученко // Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії : моногр – К. : Юридична думка, 2008. – 176 с.
2. Оніщенко Н. М. Монізм у праві в контексті сучасного право розуміння / Н. М. Оніщенко // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 3–7.
3. Федосова В. А. Эффективность действия норм советского государственного права / В. А. Федосова. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1984. – 156 с.
4. Спасибо-Фатеева І. «Трансцедентна судова мімікрія» або про принципи права, аналогію та права у судовій практиці / І. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 137–149.
5. Червінська Н. В. Роль основоположних принципів права у вдосконаленні законодавства України / Н. В. Червінська // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. – 2012. – Вип. 3. – С. 276–280.
6. Перепелюк А. М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовної діяльності / А. М. Перепелюк // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. – 2012. – Вип. 3. – С. 225–229.
7. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 30 вересня 2015 р. у справі № 761/5461/15к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52073770>.
8. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 19 жовтня 2015 р. у справі № 303/5800/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52800446>.
9. Вирок Апеляційного суду м. Києва від 6 жовтня 2015 р. у справі № 761/2564/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52753870>.
10. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 8 червня 2015 р. у справі № 757/16863/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44873596>.

11. *Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 24 червня 2015 р. у справі № 759/20574/13-к* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47362603>.
12. *Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 30 січня 2013 р. у справі № 22-ц/796/915/2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29193844>.
13. *Рішення Апеляційного суду м. Києва від 22 жовтня 2015 р. у справі № 761/22545/14-ц* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52753753>.
14. *Рішення Апеляційного суду м. Києва від 7 жовтня 2015 р. у справі № 755/1026/15* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52073872>.
15. *Постанова Київського адміністративного апеляційного суду м. Києва від 25 жовтня 2014 р. у справі № 2-а-81326/11* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41060601>.
16. *Постанова Київського адміністративного апеляційного суду м. Києва від 31 січня 2014 р. у справі № 2а-3410/11* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37099458>.
17. *Постанова Київського адміністративного апеляційного суду м. Києва від 1 липня 2010 р. у справі № 2а-5775/09/2670* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10395924>.

Хопта О. С. Розвиток принципів права та принципів судочинства як передумова правового прогресу

Проведено науковий аналіз практичних аспектів реалізації принципів права і принципів судочинства в діяльності суб'єктів судової системи України. Здійснено аналіз положень чинного законодавства України на предмет правового регулювання судочинства в частині реалізації цих принципів, узагальнено стан їх реалізації та визначено роль у сучасних умовах розбудови системи судочинства України.

Ключові слова: принципи права, принципи судочинства, судочинство, судова система України.

Хопта О. С. Развитие принципов права и принципов судопроизводства как предпосылка правового прогресса

Проведен научный анализ практических аспектов реализации принципов права и принципов судопроизводства в деятельности субъектов судебной системы Украины. Осуществлен анализ положений действующего законодательства Украины на предмет правового регулирования судопроизводства в части реализации этих принципов, раскрыто состояние их реализации, определено роль в современных условиях развития системы судопроизводства Украины.

Ключевые слова: принципы права, принципы судопроизводства, судопроизводство, судебная система Украины.

Нопта О. Development of the principles of law and the principles of justice as a prerequisite for legal progress.

The author of the work carried out a scientific analysis of the practical aspects of implementing the principles of law and principles of justice in the activity of the subjects of the judicial system of Ukraine. The analysis of the provisions of the current legislation of Ukraine for regulatory proceedings in implementing the principles of law and the principles of justice. Opened status of implementation of the principles of law and judicial principles. To determine their role in the modern conditions of the Ukrainian judicial system development.

Key words: principles of law, principles of justice, legal proceedings, the judicial system of Ukraine.

УДК 342.4

*Ігор Володимирович Хорт,
докторант відділу конституційного права
і місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ
У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ**

Поліція є стрижневим елементом правоохоронної системи будь-якої країни світу, оскільки на неї покладена велика кількість завдань загальнодержавного значення. У демократичних країнах світу діяльність поліцейських структур, на рівні з іншими органами державної влади, забезпечується низкою нормативно-правових актів, серед яких провідне місце належить конституції. Зазвичай конституція країни є основним законом, в якому закладено фундаментальні підстави та обмеження в діяльності поліції. Цілі та межі поліцейської діяльності формуються на основі провідних конституційних принципів – основних прав та їх охорони, поваги і захисту честі людини. Конституційно-правова легітимність поліцейського права закладена в самій концепції існування поліції, а саме: в забезпеченні правопорядку та відверненні загроз, які можуть виникати перед людиною та суспільством в цілому.

В українських реаліях поліція є новоствореним державним органом, яка прийшла на зміну застарілому елементу правоохоронної системи – міліції. При створенні нового державного органу в Україні було проаналізовано досвід конституційно-правового забезпечення діяльності поліції в інших країнах світу, враховано їх переваги та недоліки, скореговано та адаптовано до українських реалій. Підбиваючи перші підсумки роботи поліції в Україні, можна відзначити як загальну позитивну тенденцію розвитку цього правоохоронного органу, так і суттєві недоліки. На цьому етапі важливо дослідити конституційно-правову складову забезпечення діяльності поліції на основі зарубіжного досвіду, для поліпшення